

SORU: Coğrafyamızda yaşanan askeri-siyasî-toplumsal değişimleri doğru analiz edebilmek ve günümüzü daha iyi anlayabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme yenileşme hareketlerini ve tarihini mercek altına alabilir misiniz?

Yenileşme hareketleri dediğimiz zaman, en basit manada, Batı'yı şekillendiren Rönesans¹ ve Reform² gibi büyük değişimlere yol açan hareketleri ve onu takip eden Aydınlanma Çağı³'nı ve sonrasını kastediyoruz. Aydınlanma Çağı'nı takı-

- 1 Orta Çağ ve Reformasyon arasındaki tarihi dönem olarak anlaşılır. 15-16. yüzyıl İtalya'sında batı ile klasik antikite (Eski Roma ve Yunan Eserlerinin incelenmesi) arasında sanat, bilim, felsefe ve mimarlıkta bağın tekrar kurulmasını sağlayan, Arap eserleri ve Arapçaya çevrilmiş Antik Mısır ve Roma (Yunan) filozof ve bilim insanlarının çalışmalarının çeviri yoluyla alındığı, deneysel düşüncenin canlandığı, insan yaşamı (hümanizm) üzerine yoğunlaşıldığı, matbananın bulunması sonucu bilginin geniş kitlelerle paylaşımının arttığı ve radikal değişimlerin yaşandığı dönemdir. Bu çağ, uzun zamandır geriye düşmüş olan Avrupa'nın ticaret ve Coğrafi Keşifler'le yükselişinin öncüsü olmuştur.
- 2 15. ve 17. yüzyıl boyunca tüm Avrupa'yı etkileyen Katolik Kilisesi'ne karşı yapılmış dinsel bir harekettir. Katolik Kilisesi'nin aşırı zenginleşmesi ve yozlaşması, siyasetle ve dünyasal etkinliklerle daha fazla ilgilenmeye başlaması birçok din adamının tepkisini çekmiş ve reform hareketlerine yol açmıştır. Reform hareketleri önce Almanya'da, sonrasında ise Fransa, İngiltere ve Kuzey Avrupa ülkelerinde de etkili olur. Bu reform hareketi, Hristiyanlığın yeni ve büyük üç mezhebinden Protestanlığın oluşmasını sağlamıştır. Reform hareketinin önceri Cermen kökenli teolog ve filozof Martin Luther'dir.
- 3 Aydınlanma felsefesinin 18. yüzyılda doğup benimsenmeye başladığı dönemdir. Batı toplumunda 17. ve 18. yüzyıllarda gelişen, akılcı düşüncüyü eski, geleneksel, değişmez kabul edilen varsayımlardan, ön yargılardan ve ideolojilerden özgürleştirmeyi ve yeni bilgiye yönelik kabulü geliştirmeyi amaçlayan düşünsel gelişimi kapsayan dönemi tanımlar. İlk temsilcileri olarak genellikle Rene Descartes ve Gottfried Wilhelm Leibniz kabul edilir. Din ya da Tanrı merkezli toplumsal yapının ve düzenlemelerin yerini bu süreçte akılcı merkezli toplumsal düzenlemeler arayışı alır. Geniş ve genel anlamıyla aydınlanma, Ortaçağ'da hüküm süren dünya görüşüne karşı yeni bir dünya görüşünün ortaya çıkması ve temellendirilmesi olarak belirtilir. Bu yüzyıl yeni bir idealle tarih sahnesinde yer alır; bu ideale göre aklın aydınlattığı kesin doğrulara ve bilginin ilerlemesine dayanan entelektüel bir kültür egemen olmalıdır ve bu kültür sonsuz bir şekilde ilerlemelidir. Böylece ilerleme ideali, insanın geleneğin köleliğinden

ben Sanayi Devrimi⁴ karşımıza çıkacak. Sanayi Devrimi ile beraber Batı'nın Osmanlı karşısında çok büyük bir mesafe katettiğini görüyoruz.

Tarihsel olarak daha da geriye gidersek tüm bu hareketlerin/dönüşümlerin arka planında değişen ticaret yollarını, yani büyük coğrafi keşifleri görürüz. Ticaret yollarının büyük coğrafi keşiflerle değişmesi sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde bulunduğu klasik İpek Yolu sahip olduğu önemini kaybetti. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu büyük ticarî kayıplara uğradı. Amerika kıtasının keşfi, buna bağlı olarak keşfedilen yeni kıtalardaki büyük zenginliklerin Avrupa'ya gelmesi *-altın ve gümüş gibi madenlerin Avrupa'ya akması-* sonucunda *-ki 16. yüzyıl başlarıdır, Kanunî Sultan Süleyman dönemine rastlar-* bir şeylerin iyi gitmediğini anlar Osmanlı İmparatorluğu. Yani bir başka deyişle, Kanunî'nin ve imparatorluğun bütün Kafkasya'nın, Ortadoğu'nun, Akdeniz'in, Karadeniz'in sahibi olarak tarif edildiği bir konjonktürde, yani tam da zirvedeyken Osmanlı'nın içeriye doğru büzülmesi, küçülmesi başlayacaktır. Buna dünya ticaret yollarının değişmesi sebep olur ve Avrupa'ya akan büyük madenler sonrasında da enflasyon açığa çıkar. Yaşanan durumun adı o zaman 'enflasyon' değildir ve Osmanlı

kurtularak sürekli mutluluk ve özgürlük yolunda geliyeceği düşüncesine dayandırılır. Aydınlanma çağının ana fikri, akıl aracılığıyla doğru bilgilere ulaşabileceği ve bu doğru bilgiyle de toplumsal yaşamın düzenlenebileceğidir. Sekülerleşme, aydınlanma felsefesinin ve genel anlamda aydınlanmacılığın her tür girişiminde temel olmuş bir yönelimdir.

- 4 Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda yeni buluşların üretime olan etkisi ve buhar gücüyle çalışan makinelerin makineleşmiş endüstriyi doğurması, bu gelişmelerin de Avrupa'daki sermaye birikimini arttırmasına denir. Sanayi Devrimi, ilk olarak Birleşik Krallık'ta ortaya çıkmış, ardından Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'ya sıçramış, ardından bütün dünyaya yayılmıştır. Demir ve kömürün asıl enerji kaynağını ve hammaddeyi oluşturduğu bir makineleşme çağıdır. Kömür, buhar ve makinenin birleşiminin ortaya çıkardığı sanayi devrimi önemli ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümlere yol açmıştır. Sanayi devrimi Avrupa'da burjuva sınıfının yapı değiştirmesine ve yeni bir işçi sınıfının doğmasına yol açmıştır. Eski burjuva sınıfına şimdi fabrika sahipleri de katılmıştı. Burjuva sınıfı artık her ülkede en zengin sınıfı oluşturuyordu. Sanayi devrimi kentlerde nüfus yığılmalarına da neden olmuştur.

İmparatorluğu hiçbir zaman iktisadî bir kriz yaşamadığı için de ona tekabül edecek bir kelime yoktur. Yeni bir şey yaşandığı zaman ona kendi zihin dünyamızda bir sözcük

'Bir arada yaşama' modeli demokrasinin kurum ve kurallarını hayata geçirmektir ve biz bunların hepsine birden 'modernleşme' diyoruz.

uydururuz, ona karşılık gelecek (*tekabül edecek*) bir kelime bulmaya çalışırız. İşte, 19. yüzyıl sonuna doğru 'buhran' kelimesini bulacaktır Osmanlı İmparatorluğu.

Batı'nın zenginleşmesini sağlayan Aydınlanma Çağı ve onu takip eden sanayileşme dönemi, sanayi toplumunun kendine özgü özelliklerini oluşturmuştur. Sanayileşme; geçmişe nazaran daha disiplinli bir toplum oluşmasını sağlamıştır ve sanayi toplumuyla beraber kentleşme başlamıştır, ilk defa 'kent' olgusu ortaya çıkmıştır.

Peki, 'kent' olgusunun ortaya çıkması ne anlama gelmektedir? 'Bir arada yaşama' modelini arayıp bulmayı gerekli kılmak'tır. 'Bir arada yaşama' modeli demokrasinin kurum ve kurallarını hayata geçirmektir ve biz bunların hepsine birden aslında 'modernleşme' diyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu ise bütün bu modernleşme olgusunun arkasındaki rasyonaliteyi, yani bilimsel keşiflerin sebep-sonuç ilişkilerini, hayatı teorik olarak daha seküler bir zihniyette algılama, kavrama, hayata geçirebilme dinamiklerini ve bunların arasındaki bağlantıları anlayamıyor. Osmanlı İmparatorluğu olarak 1699 Karlofça⁵dan itibaren

5 26 Ocak 1699 tarihinde Osmanlı ile başlarında Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu bulunan diğer Kutsal İttifak devletleri (Avusturya, Venedik ve Lehistan) arasında imzalanmış olan bir barış antlaşmasıdır. Gerileme Dönemi'nin başlangıcı olarak sayılmaktadır. Karlofça, bugünkü Sırbistan'ın sınırları içinde yer alan küçük bir kasabadır. Antlaşma, 1683-1698 yılları arasındaki Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları'nın sonucunda imzalanmıştır. Sultan II. Mustafa döneminde Osmanlılar, Avusturya üzerine üç büyük sefer düzenledi. 1684'te Papa XI. Innocentius Osmanlı İmparatorluğu'na karşı "Kutsal İttifak" adı altında Avusturya, Lehistan ve Venedik'ten oluşan bir ittifak oluşturdu. 1686'da bu ittifaka Rusya da katıldı. Erdel'de yapılan bir sıra muharebeler yanında Venedikli-

sayısız savaflara girdik, tarihimizde Rusya ile 17 kez savaştık, bu arada Kırım Savaşı⁶ ve Prut Savaşı⁷ da var, 1897

ler Mora ve Dalmaçya'ya, Lehistan ise Boğdan'a saldırmıştı. Uzun süren savaşlar sonunda Osmanlı İmparatorluğu yorgun düştü. Aynı dönemde Rusya'nın başına I. Petro geçmişti. I. Petro; ordusunu modernize etmiş, boğazlardan Akdeniz'e inme ve Karadeniz'e egemen olma çabalarına girişmişti. 1695'teki saldırıda başarısız olmuş fakat bir yıl sonra Azak Kalesi'ni ele geçirmişti (6 Ağustos 1696). Ancak Osmanlı İmparatorluğu, ordusunun 11 Eylül 1697'de Zenta Muharebesi'nde uğradığı yenilgiyle bir anda savunmasız kaldı. Özellikle İngiliz ve Hollanda hükümetlerinin araya girmesi sonucu Sultan II. Mustafa, barış müzakerelerine razı oldu. Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun batıda büyük çapta toprak kaybettiği ilk antlaşmadır. Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu kaybettiği toprakları geri alma siyaseti izlemeye başlamıştır. Ayrıca duraklama dönemi biterken gerileme dönemi başlamıştır.

- 6 4 Ekim 1853-30 Mart 1856 tarihleri arasındaki Osmanlı-Rus savaşıdır. Birleşik Krallık, Fransa ve Piyemonte-Sardinya'nın Osmanlı tarafında savaşa dâhil olmasıyla savaş, Avrupalı devletlerin Rusya'yı Avrupa ve Akdeniz dışında tutmak amacıyla verdiği bir savaş halini almıştır. Savaş, müttefik güçlerinin zaferiyle sonuçlanmıştır. Çok pahalı olan bu savaşı yürütebilmek için Osmanlı devleti, ödeme yeteneğinin çok üstünde borç almıştır. Endüstrileşmeyi kaçırdığı için ekonomisi çağ dışı kalmış olan devlet, bu borçların altından kalkamayacak ve 1881 yılında II. Abdülhamit döneminde Düyun-ı Umumiye idaresinin kurulmasıyla, Avrupalı devletlerin mali denetimi altına girip ekonomik bağımsızlığını kaybedecektir. Kırım Savaşı'nın sonunda ilan edilen Islahat Fermanı, Osmanlı reform hareketlerinde çok önemli bir yer tutar. Islahat Fermanı'nın amacı, imparatorluk içindeki herkese Osmanlı yurttaşlığı vererek yasalar önünde dine bakılmaksızın eşitlik sağlamaktır. Islahat Fermanı ile Batı'da dolaşan liberal düşünceler Osmanlı Devleti'ne girmeye başlayacaktır. Kırım Savaşı, İtalya birliğine giden yolu hızlandırmıştır. Savaşa asker göndererek Birleşik Krallık'ın sempatisi ve Fransa'nın etkin desteğini kazanan Sardinya-Piemonte Krallığı, savaşı izleyen yıllarda İtalya birliğini kuracaktır.
- 7 Rusya, Osmanlı Devleti ile mücadelesinde kendi lehine bir zemin oluşturmak istiyordu. Osmanlı içinde yaşayan Ortodoks toplulukları kışkırtarak Osmanlı Devleti'ni zayıflatacak ve yapacağı savaşlarda daha önce kaybettiği toprakları geri alacaktı. Eflak ve Boğdan Beylerini Osmanlılara karşı kışkırtan Rus Çarı I. Petro, Poltova Muharebesi'nde İsveç Kralı Demirbaş Şar'ı yenince XII. Karl Osmanlılara sığındı. İsveç Kralı'nı kovalayan Rus birliklerinin Osmanlı topraklarına akınlar düzenlemesi ve Bender'de mülteci bulunan Karl'ın İstanbul'a yazdığı mektuplarla Rusya aleyhine yaptığı kışkırtmanın etkisiyle Sultan III. Ahmed 1710 yılında Rusya'ya karşı savaş ilan etti. Kuşatma sırasında yeni bir kutsal ittifakin oluşturulabileceği düşüncesine sahip olan ve Osmanlı ordusunu çok yıpranacağı endişesini taşıyan Baltacı Mehmet Paşa barış yapılmasını kabul etti (21 Temmuz 1711). İmzalanan Prut Antlaşması ile Azak Kalesi Osmanlılara geri verildi. Ruslar, İstanbul'da devamlı bir elçi bulundurmaya ve İsveç Kralı Karl'ın serbestçe ülkesine dönmesine izin verecekti. Rusya, Lehistan'ın içişlerine karışamayacaktı. Osmanlı Devleti, 1700 yılında İstanbul Antlaşması'yla kaybettiği Azak Kalesi ve çevresini alarak Rusları Karadeniz'den uzaklaştırmış ve Karlofça Antlaşması'yla da kaybettiği yerleri geri alma konusunda ümitlenmiştir. Ayrıca Prut Savaşı sonunda Osmanlı-İsveç ilişkileri güçlenmiştir. Osmanlı Devleti, Prut Savaşı sırasında elde ettiği avantajı antlaşmaya yansıtamamıştır. Bunda yenicilerin isteksiz davranışları ve Baltacı Mehmet Paşa'nın yenicilere güvenememesi etkili olmuştur.

Osmanlı-Yunan harbi⁸ var, yani sayısız harpler var. Bunları tek tek saymak çok anlamlı değil... Klasik tabirle, yani kitaplarımızda yazdığı gibi kategorize edersek önce duraklama, sonra gerileme dönemini yaşıyor Osmanlı. Sadece savaş alanında bir teknik ilerlemeyle karşılaştığı için hayatın diğer alanlarını gözlemleyemiyor, sadece askerî birtakım yöntem değişiklikleriyle modernleşmeye ekleneneceğini düşünüyor. Bu sebeple, ilk yenilik tedbirlerinin askerî alanda alınması tesadüf değildir. 19. yüzyılın hemen başında Yeniçeri Ocağı Vaka-ı Hayriye⁹'nin kaldırılarak Asakir-i Mansure-i Muhammedîye¹⁰'nin kurulması, öncesinde Baron de Tott¹¹'un gelmesi, daha sonra General Moltke¹²'nin çağrılarak

- 8 Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Teselya ve İyon Denizi kıyısındaki Arta limanı 1878 Berlin Antlaşması uyarınca 1881 yılında Yunanistan'a verilmişti. Bu genişlemeden sonra Yunanistan'ın yeni hedefi Epir (Yanya vilayeti) ve Girit adasıydı. Bu bölgelerdeki nüfusun yaklaşık üçte ikisini oluşturan Osmanlı Rumları Yunanistan tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na karşı devamlı kışkırtılıyordu. Yunanistan'ın Osmanlı idaresindeki Rumları isyana kışkırtmaya devam etmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu da 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etti. Savaşın sonunda Osmanlı ordusunun Yunanistan'ın başkenti Atina'ya girmesini engelleyecek ciddi bir güç kalmamıştı. Bu konuda Sadrazam Halil Rıfat Paşa, II. Abdülhamid'e görüşünü açıkça belirtmiş ve de Atina'ya girilmesi için ricada bulunmuştu. Çünkü Atina'nın alınması Yunanların bir nebze olsun bastırılması demekti. Fakat Avrupa Devletleri'nin aralarında anlaşması üzerine Rus çarı II. Nikolay, II. Abdülhamid'e bizzat telgraf çekerek savaşın durdurulmasını talep etti. Padişahın iradesi uyarınca 19 Mayıs'ta Osmanlı ordusu fiilen savaşı kesti. 20 Mayıs 1897 tarihinde ise mütareke imzalandı.
- 9 Türkçesi: Hayırlı Olay. 16 Haziran 1826 tarihinde, İstanbul'da Osmanlı padişahı II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağı'nın topa tutularak yok edilmesi ve sağ kalanların ise idam edilmesiyle sonuçlanan olaylara yerilen isimdir. Bu olayla tarihe karışan Yeniçeri Ocağı'nın yerine, Asakir-i Mansure-i Muhammedîye adlı yeni bir ocak kuruldu.
- 10 Türkçesi: Muhammed'in galip gelmiş askerleri. Yeniçeri ocağının Vaka-i Hayriye ile kaldırılmasından sonra Sultan II. Mahmut tarafından 1826 yılında kurulmuş yeni ordunun adıdır.
- 11 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda önemli bir rol oynadı. Osmanlı devleti tarafından Çanakkale Boğazı'nı Rus donanmasına karşı savunmakla görevlendirilmişti. Humbaracı Ahmet Paşa'nın yolundan giden François de Tott, Osmanlı ordusunu yenilemeye yönelik girişimlere katkıda bulundu. Obüs yapan bir dökümhanenin inşasını ve yeni topçu birliklerinin kurulmasını sağladı. Denizcilik okulunun temelini oluşturan denizcilik bilimi eğitimini başlattı.
- 12 1834-1839 arasında Sultan II. Mahmud'un Osmanlı İmparatorluğu ordusunu yenileştirmesi amacıyla Prusya hükümeti kendisini Balkanlar üzerinden Anadolu'ya göndermişti. Almanya'nın gelecekte Osmanlı ile yakın ilişkiler kurmasının temellerini atmıştır. Osmanlı ordularına baş danışmanlık yapmış, silahlı kuvvetleri modernize çalışmalarında başarılı olmuş, çeşitli harplere bizzat

Osmanlı ordusuna nizam verilmesi örnek olarak verilebilir. Osmanlı'nın bu nizam, tedbir ve yenileşme hareketlerini yabancılara, yani ittifak halinde olduğu birtakım devletlere de yavaş yavaş ihale etmeye çalıştığını görüyoruz.

Bu arada; Osmanlı'ya bağlı bir valilik olan Mısır'daki Mısır Hıdivleri¹³nin ve bazı Mısırlı zenginlerin Batı tipi bir yaşam tarzına öykündükleri için İstanbul Boğazı'nda bulunan bazı yalıları alıp Batı'daki hayatı Osmanlı'ya getireceklerini, bu sebeple de Batı tipi tüketim örüntülerinin ortaya çıkmasına yol açacaklarını göreceğiz. Biraz daha açarsak sofraya, yemek düzeni ilk defa Sultan II. Mahmud¹⁴ döneminde oluşacaktır.

katılmıştır. Ülkesine dönmesinin ardından genelkurmay başkanlığına kadar yükselmiş, Bismarck'la birlikte Alman prensliklerini birleştiren kişi olmuştur.

- 13 Kavalalılara mensup Mısır valilerine babadan oğula geçmek üzere 1867'de verilen resmî unvan. Hıdiv; Arapçada büyük vezir, baş vezir, hâkim demektir. Önceleri yazışmalarda sadrazamlar için büyük vezir anlamında kullanılan hıdiv unvanı, 8 Haziran 1866'da, bir irade-i seniyeyle (padişah izni) Mısır valisi İsmail Paşa'ya sadaret payesiyle birlikte verildi. Mısır valileri, sadaret pâyesini haiz oldukları için bu unvan verilmişti. Sadrazamlar hakkında hıdiv-i efram kullanıldığı gibi, Mısır valilerine Hıdiv-i Mısır da denilirdi. Mısır valileri, 8 Haziran 1867'de İsmail Paşa'nın Sultan Abdülaziz Han'dan aldığı fermana dayanarak 1914'e kadar bu unvanı taşıdılar. Mısır hıdivleri; İsmail Paşa ile oğlu Tefvik Paşa ve torunu İkinci Abbas Hilmi Paşa olmak üzere üç kişidir. 19 Aralık 1914'te, hıdivlik son buldu. Hıdivin Osmanlı protokolündeki yeri, sadrazam ve şeyhülislâm ile eşit olmakla beraber, bu ikisinden sonra idi. İsmail Paşa ilk Mısır hıdivi olurken Mısır valiliğine de Hıdiviyet-i Mısır dendi. İsmail Paşa'nın oğlu Tefvik Paşa (hd 1879-1892) ile Abbas Hilmi Paşa da (hd 1892-1914) II. Abdülhamid'in fermanlarıyla hıdiv unvanını kullandılar. İngilizlerin 1914'te Mısır'ı işgal etmesinden sonra yerine amcası Hüseyin Kamil geçirildi ve hıdiv yerine sultan unvanı kullanılmaya başladı. Bununla birlikte Osmanlı hükûmeti Abbas Hilmi Paşa'yı 1920'ye değin hıdiv olarak tanıdı. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'yla Abbas Hilmi Paşa'nın hıdivliği resmen sona erdi.
- 14 30. Osmanlı padişahı ve 109. İslâm halifesidir. Osman Gazi ve Sultan İbrahim'den sonra Osmanlı hanedanının üçüncü ve son soy atasıdır. Son altı Osmanlı padişahından ikisi onun oğlu, dördü ise torunudur. Tahtta kaldığı 31 yıl, Osmanlı tarihinin siyasi açıdan en bunalımlı dönemlerinden biridir. Balkanlarda imparatorluğun dağılma sürecini başlatan Sırp ve Yunan isyanları, Rus, İngiliz ve Fransız donanmalarının Navarin'de Osmanlı donanmasını imha etmesi ve asi ilan ettiği Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ordularının Suriye ve Anadolu'yu geçerek Kütahya'ya kadar gelmeleri gibi olaylarla karşı karşıya kalan Sultan II. Mahmud, bir diğer taraftan da gerçekleştirdiği reformlarla imparatorluğun çehresini değiştirerek Osmanlı modernleşmesinin temellerini atmış, ölümünden dört ay sonra ilan edilen Tanzimat Fermanı'na giden yolun hazırlayıcısı olmuştur. Hükûmdarlığı dönemindeki icraatları nedeniyle, bazıları kendisini devleti tekrar ihya etmek üzere her yüzyılda bir gelmesi beklenen müceddid olarak kabul edip büyük sıfatıyla yâdetmiş, muhalifleri ise gâvur padişah olarak nitelendirmişlerdir. Siyaseten (yargılamasız) idam yetkisini kullanan son padişahtır.

Askerî yenileşme unsurlarının modernleşmenin arkasındaki zihniyetle beraber alındığının fark edilmesi daha sonradır. Bu anlamda II. Mahmut dönemi ıslahatları¹⁵, Tanzimat¹⁶, Islahat

- 15 Tarihlere Vaka-i Hayriye olarak geçen Yeniçeri Ocağı'nın kanlı bir şekilde kaldırılması hadisesinden sonra kurduğu Avrupai tarzda eğitim gören Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusuyla modern Türk ordusunun temellerini attı. 1828 yılında yayınladığı Kıyafet Nizamnamesi ile sarık, kavuk ve biniş giyimini yasaklayıp ceket, pantolon ve fes giyilmesi kuralını getirdi ve kendi de sakalını kısa keserek modern kıyafetlerle halkın içine çıktı. Portrelerini yaptırarak devlet dairelerine astırdı. Devlet ve saray teşkilatında geniş ölçüde değişiklik yaparak Tımar Sistemi, Enderun ve Divan-ı Hümayun'u lağvedip çeşitli bakanlıklar ve meclisler kurdu. Topkapı Sarayı'nı terk ederek Batılı tarzda döşenmiş Beylerbeyi Sarayı ve Çırağan Sarayı'nı yaptırarak hanedan için boğaz içi sahillerinde yeni bir yaşantının kapısını araladı. 1831 yılında Modern anlamda ilk nüfus sayımını gerçekleştirdi, ilk posta teşkilatını kurdu ve Osmanlı tarihindeki ilk resmî Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi onun döneminde yayımlandı. Sultan II. Mahmud, yapmakta olduğu reformların kalıcılığını bunların manasını kavrayacak nesillerin yetiştirilmesiyle mümkün görüyordu. Bunun için de eğitime çok önem verdi. İlköğretimi zorunlu hale getirerek bugünkü ilkokula denk rüşdiye okullarını kurdu. Avrupai tarzda eğitim vermek amacıyla İstanbul'da, Türkiye'nin ilk modern tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi ve modern anlamda ilk harp okulu olan Mekteb-i Harbiye'yi kurdu.
- 16 Sözcük anlamı "düzenlemeler, reformlar" demektir. Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da lağvı (Vaka-i Hayriye) reform hamlesinin asıl başlangıç noktasıdır. Reformun ana gerekçesi, Avrupa'nın askeri, teknik ve ekonomik alanlardaki gelişimi karşısında çaresiz kalan Osmanlı Devleti'ni yeni düzenlemelerle ayağa kaldırmaktır. Bunun yanı sıra gayrimüslim tebaanın Balkanlar'da Sırp ve Yunan ayaklanmalarına yol açan hoşnutsuzluğuna karşı, Osmanlı toplum dokusunun yeni bir adalete ve eşitlik anlayışıyla onarılması, "Osmanlı vatandaşlığı"nın ön plana çıkarılması hedeflenmiştir. Osmanlılık fikri bu bakımdan Tanzimat'ın yönlendirici düşüncesi olarak kabul edilebilir. 1 Temmuz 1839'da II. Mahmut'un ölümü ve Abdülmecit'in tahta çıkmasından hemen sonra sadrazamlığa reform taraftarı Mehmet Hüsrev Paşa getirildi. Ağustos ayında yurda dönen Londra büyükelçisi ve Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, 17 yaşındaki padişahı ikna ederek Tanzimat deklarasyonunun kabulünü sağladı. 3 Kasım 1839 günü Saray müştemilatı içerisinde yer alan Gülhane bahçesinde okunan bir Hatt-ı Şerif (Padişah Yazısı) ile Tanzimat-ı Hayriye (Hayırlı Düzenlemeler) ilan edildi. Osmanlı tarihinin en önemli belgelerinden biri olan bu metin, okunduğu yerden ötürü Gülhane Fermanı ve içeriğinden ötürü Tanzimat Fermanı adıyla da anılır. Yaklaşık üç sayfalık bir metin olan ferman, devletin bir gerileme döneminde olduğu vurgulanmış ama yapılacak yeniliklerle ve çıkarılacak yeni yasalarla (kavanin-i cedide) bu durumdan kurtulunacağı müjdelenmiştir. Daha sonra din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı ahalisinin can, mal ve "ırz-ü namus" güvenliğinin güvence altına alınması gereği, Kur'an ve şeriata dayanarak ilan edilmiştir. Haksız ve dengesiz vergilerin zararından söz edilerek herkesten "emlak ve kudretine göre" vergi alınacağı, asker almanın nüfusla orantılı ve âzamî dört veyahut beş sene müddetle sınırlı olacağı, kimsenin yargısız idam edilmeyeceği ve malının müsadere edilmeyeceği, özel mülkiyete sınır getirilmeyeceği, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin güçlendirileceği, vükelanın serbestçe söz söylemesine sınır getirilmeyeceği, yeni ceza kanunnamesi düzenleneceği, memurların maaşlarının adalete uygun olarak düzenleneceği, rüşvetin güçlü yasalarla önleneyeceği bildirilmiştir. Fikir ve yapı bakımından ferman, Fransız Devrimi'nin İnsan ve Vatandaş Hakları bildirgesinden esinlenmiştir. Osmanlı hukuku tarihinde ilk kez vatandaşlık kavramı ve vatandaşlıktan doğan haklar tanımlanmış, bu hakların korunması

Batı'nın geçirdiği 400 yıllık tarihsel süreci, yani 'Batılılaşma'yı, bizatihi tecrübe etmeden, yukarıdan aşağıya bir modelle *-zoraki olarak-* dayatmayı halkın çok kolay absorbe ettiğini, yani içselleştirdiğini söylemek mümkün değil.

Fermanı¹⁷ ve Cumhuriyet dönemi değişimleri; ister modernleşme ister asrileşme ister çağdaşlaşma ister Batılılaşma olarak adlandırılın, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve takip eden Cumhuriyet'in

kendisine bir yön tayin ettiği ve o istikamette aldığı tedbirlerin manzumelerini hayata geçirdiği bir 150 yıllık tarihin adıdır aslında. Batı'nın geçirdiği 400 yıllık tarihsel süreci, yani 'Batılılaşma'yı, bizatihi tecrübe etmeden, yukarıdan aşağıya bir modelle *-zoraki olarak-* dayatmayı halkın çok kolay absorbe ettiğini, yani içselleştirdiğini söylemek mümkün değil. Bütün bir Tanzimat dönemi edebiyatı bunun ironileriyle yüklüdür. 'Araba Sevdası'¹⁸, 'Şair Evlenmesi'¹⁹ gibi,

çin yapılması gereken bazı işler sayılmıştır. Buna karşılık ferman, getirdiği yenilikleri Kur'an'a, Şer-i şerife ve Osmanlı Devleti'nin eski töre ve kanunlarına dayandırmaya özen göstermiştir.

- 17 Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde devletin yıkılmaktan kurtarılması amacıyla; siyasi kuruluşlar, kişi hakları ve yeni kurumların kurulması konularında yapılması tasarlanan köklü değişiklikler için Sultan Abdülmecid zamanında yayımlanan fermanıdır. Tanzimat Dönemi'nin önde gelen devlet adamlarından biri olan Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa tarafından büyük Avrupa devletlerinin arzuları doğrultusunda hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. 1856 İslahat Fermanı, Osmanlı tebaası içerisinde gayrimüslimlere yönelik birtakım hakların verilmesini içermektedir. Avrupalı devletlerin Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu milliyetçilik akımlarından etkilenerek Balkanlar'da isyanlar çıkarmakta olan gayrimüslim azınlıkları ülkeye bağlamayı amaçlamaktadır ve dolayısıyla amaçlanan hedeflerden biri de Avrupalı devletlerin bunları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasını önlemektir. Ferman, bir Osmanlı toplumu oluşturmayı amaçlar. Irk, dil, din vb. ayrımı yapmaksızın bir Osmanlı milleti oluşturmayı amaçlar ki 19. yüzyılda devletin kötü gidişatını durdurmak amacıyla ortaya çıkan fikir akımlarından Osmanlıcılık kapsamında.
- 18 Rezaizade Mahmud Ekrem'in 1898 yılında yayımlanan romanıdır. Türk edebiyatında ilk realist roman örneği olarak kabul edilmektedir. Roman, dönem İstanbul'unda görülen kimi cahilce davranış kalıplarını, eğlence ve zevk yaşamını anlatmaktadır. Osmanlı yenileşme hareketleri çerçevesinde Tanzimat'la birlikte Batı'ya açılan Osmanlı Devleti'nde yaşanan Batılılaşma sürecinin yanlış özelliklerinin vurgulandığı yapıtta, ana karakterden hareketle Batılılaşmayı anlamayan tip eleştirilir.
- 19 İbrahim Şinasi'nin 1860 yılında Tercümân-ı Ahvâl'de tefrika edilen, ardından kitap olarak basılan töre komedisi tarzında tek perdelik piyestir. Türk edebiyatında yayımlanan Batılı tarzda ilk tiyatro eseri olarak kabul edilir.

dönem eserlerine baktığınızda ‘hızlı Batılılaşma’, ‘Batı gibi gözükmeye’, ‘Batı profiline sığınma’ gibi birtakım mizansenleri Osmanlı halkının içselleştirmediğini ve çıkan tenakuzları apaçık görürsünüz.

SORU: Osmanlı'nın modernleşme sürecinin Batı'nın modernleşme sürecinden farkı nedir?

Batı ile Türkiye ya da Batı ile Osmanlı'nın son dönemi arasındaki en büyük farklardan bir tanesi; Batı bugünlere, 400 sene boyunca yaşamış olduğu siyasal, sosyolojik, hukukî değişimler, yani multidisipliner olarak tüm alanların değişimi ve etkileşimleri sonucunda ulaşmıştır. Biz ise Cumhuriyet ile beraber *-özellikle Cumhuriyet bu tür bir modernleşmenin en radikal dilimidir-* bütün bu 400 yıllık tarihi neredeyse 20 yıla sığdırmanın çabası içerisine girmişizdir.

Yani bizim modernleşme modelimiz, Batı'nın kendi iç dinamikleriyle yaşamış olduğu modernleşme modeliyle uyuşmaktadır. Modernleşme tarihimiz bize göstermiştir ki bizim modernleşme anlayışımız daha ziyade tepeden inme ve zoraki, yani kendi vatandaşlarını ve halkını zorlayan (forse eden), bir modernleşme biçimidir. Tabii burada bazı önemli kırılmaların yaşandığı dönemler oldu. Mesela Osmanlı'nın son dönemindeki *-Cumhuriyetten hemen önce-* İttihat ve Terakki dönemi. Bu dönemde II. Abdülhamid²⁰e muhalefet olma

Bizim modernleşme modelimiz, Batı'nın kendi iç dinamikleriyle yaşamış olduğu modelle uyuşmaktadır. Modernleşme tarihimiz bize göstermiştir ki modernleşme anlayışımız daha ziyade tepeden inme ve zoraki, yani kendi vatandaşlarını ve halkını zorlayan, bir modernleşme biçimidir.

20 II. Abdülhamid (d.1842-ö.1918), Osmanlı İmparatorluğu'nun 34. padişahı ve 113. İslâm halifesidir. Bunalımlı bir dönemde tahta çıkan Abdülhamid, Batı'ya karşı dengeci, Doğu'ya karşı İslâmcı politikalar izlemiş, ülke içinde mutlakiyeti (monarşiyi) güçlendirmiştir.

saikleriyle bir araya gelenlerin merkezî bir yönetim anlayışıyla oluşturduğu bir grup bulunsa da adem-i merkeziyetçi *-yerinden yönetimci-* anlayışa sahip bir başka grup insan da bulunmaktaydı. Bu ‘yerinden yönetimci’ anlayış, daha ziyade Prens Sabahattin²¹’de gördüğümüz bir Anglosakson modelidir. Bu model; bireyi devlet karşısında savunan, bireyci anlayışı ön plana çıkartmaya çalışan, bütün bir terbiye *-eğitim-* modelini Anglosakson modeli çerçevesinde nizam etmeye çalışan bir anlayıştır. Karşısında daha merkeziyetçi bir anlayış, Ahmed Rıza²² ve arkadaşlarının pozitivist modelini görürüz.

4 Şubat 1902’de Paris’te Jön Türk Kongresi²³ toplandığında iki ekol, merkeziyetçi model ile adem-i merkeziyetçi model çarpışacaktır. Bu tarihî bir kongredir ve bugüne kadar derin izler bırakan merkeziyetçi model bu kongrede galip gelecektir, yani Pozitivizm.

- 21 Türk siyasetçi ve düşünür (d.1879-ö.1948). Babası Gürcü Halil Rıfat Paşa’nın oğlu Osmanlı Adliye nazırlarından Mahmud Celaleddin Paşa, annesi sultan Abdülmecid’in kızı, sultan Abdülhamid’in kız kardeşi Seniha Sultan’dır. Sosyoloji alanında çalışma yapan ilk Türk aydınlarından. Adem-i Merkeziyetçilik adını verdiği siyasî düşünceyi savunan Prens Sabahattin, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra imparatorluğu yöneten İttihat ve Terakki’ye yönelen muhalefetin düşünsel önderidir. Görüşleri, günümüz Türkiye’sindeki merkez sağ partilerin temel ideolojisi kabul edilir. Türk siyasî tarihinin ilk muhalefet partisi olan Osmanlı Ahrar Fırkası’nın kurucusudur.
- 22 (d.1858-ö.1930) İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen kurucularındandır ve Auguste Comte’un pozitivism felsefesini Türkiye’ye taşıyan kişidir. Osmanlı’nın kurtuluşunu ve kalkınmasını, kişi yahut siyasal rejim değişiklikleri yerine toplumsal yapı değişikliğinde gören ve bu yönde çalışmalar üreten ilk kimse olmuştur.
- 23 Cemiyet çöküş sürecine girdiğinde İstanbul’da birçok cemiyet üyesi tutuklanmış; Mizancı Murad ve arkadaşları ise padişahın genel af ilanı üzerine İstanbul’la dönmüşlerdi. Avrupa’da kalan Jön Türkler tekrar Ahmed Rıza’nın etrafında toplanmaya başladı. 1899 yılı sonunda önce Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in ardından oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah Beylerle Damat Mahmut Paşa’nın Avrupa’ya kaçmasıyla Jön Türk hareketi canlandı. Jön Türklerin siyasî lideri olmaya yönelen Prens Sabahattin ve kardeşinin daveti üzerine 1902 Şubat’ında Paris’te Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi (sonradan I. Jön Türk Kongresi adını almıştır) toplandı. Kongrede rejimi devirme konusunda yabancı müdahalesini talep edip etmemeye hususunda birbirine şiddetle muhalif iki grup ortaya çıktı: Prens Sabahattin ve Ermenilerden oluşan “müdahaleciler” ile azınlıkta kalan Ahmed Rıza taraftarı “adem-i müdahaleciler”. Kongrenin ardından Ahmed Rıza grubu Terakki ve İttihat Cemiyeti’ni kurarken Prens Sabahattin grubu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’ni kurdu.